ALISHER NAVOIY IJODIDA AYOL OBRAZI

https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.096

Sadikova Shirin Baxtiyorovna
TDSHU

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy ijodidagi ayol obrazlari tahlil qilinadi. Navoiy asarlarida ayol nafaqat muhabbat va go‘zallik timsoli sifatida, balki hukmdorlik, ma’naviy poklik, vatanparvarlik va ijtimoiy faollik ramzi sifatida tasvirlangan. Maqolada ayol obrazlarining o‘rganilganlik darajasi ko‘rib chiqiladi, asosiy qismda "Xamsa" dostonlari va boshqa asarlardagi misollar orqali tahlil va natijalar keltiriladi. Shuningdek, Tadqiqot natijasida Navoiy gumanistik qarashlari ayol obrazlari orqali zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarbligi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, ayol obrazi, hukmdor ayollar, muhabbat timsoli, ma’naviy poklik, ijtimoiy faollik,, “Xamsa”, gumanizm, o‘zbek adabiyoti

THE IMAGE OF A WOMAN IN THE WORK OF ALISHER NAVOI

Sadikova Shirin Bakhtiyorovna
TUOS

Abstract: This article analyzes the images of women in the work of the great poet and thinker Alisher Navoi. In Navoi's works, a woman is depicted not only as a symbol of love and beauty, but also as a symbol of power, spiritual purity, patriotism and social activity. The article considers the level of study of female images, and in the main part, the analysis and results are presented using examples from the epic "Khamsa" and other works. Also, the relevance of Navoi's humanistic views for modern society through female images is shown as a result of the research.

Keywords: Alisher Navoi, image of a woman, ruling women, symbol of love, spiritual purity, social activity,, "Khamsa", humanism, Uzbek literature

Kirish

Alisher Navoiy (1441-1501) - o‘zbek adabiyotining asoschisi, buyuk mutafakkir va davlat arbobi bo‘lib, uning ijodi nafaqat Sharq adabiyotida, balki jahon madaniyatida muhim o‘rin egallaydi. Navoiy asarlarida ayol obrazi markaziy mavzulardan biri bo‘lib, shoir o‘z davri uchun ilg‘or qarashlarni ifodalagan. Ayol nafaqat jismoniy go‘zallik, balki aql-idrok, hukmdorlik va ma’naviy yuksaklik timsoli

(cc) BY

sifatida tasvirlangan. Bu mavzu o‘zbek adabiyotshunosligida keng o‘rganilgan bo‘lsada, ayol obrazlarining aks etishi va ta’siri masalasiga kamroq e’tibor qaratilgan[1].

Navoiy g‘azallarida ayol ko‘pincha ideal go‘zallik va ishq manbai sifatida, ammo ko‘pincha qattiqqo‘l va beparvo holda tasvirlanadi. Bu mumtoz sharq lirikasining an’anaviy uslubi:

Ko‘zlarimdan oqar yosh, yuzlarimdan oqar qon,
Dilbarimning ko‘zlariga qon to‘kib o‘tar o‘zim[2].

Alisher Navoiy ijodi o‘zbek va turkiy adabiyot tarixida yuksak badiiy-estetik tafakkur namunasi sifatida alohida o‘rin egallaydi. Uning asarlarida inson, jamiyat, axloq, muhabbat va komillik masalalari teran falsafiy hamda badiiy talqinda ifoda etilgan. Shu jihatdan Navoiy merosida ayol obrazi ham o‘ziga xos mazmun va shakl kasb etadi. Shoir ayol siymosini nafaqat muhabbat timsoli sifatida, balki ma’naviy poklik, sadoqat, aql-idrok va komillik ramzi darajasida talqin etadi.

Ey Navoiy, agar yor ko‘z ochsa bir lahza,
Jahon bo‘ylab o‘t olov bo‘lib ketar har dam.

Yorning go‘zalligi va jozibasi butun olamni yoqib yuboradigan darajada tasvirlanadi. Bu yerda ayol - jahonni o‘zgartiruvchi qudrat ramzi.

Navoiy ijodida ayol obrazi turli janr va asarlarda xilma-xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Uning dostonlarida, g‘azallarida hamda didaktik asarlarida ayol siymosi ideal ma’shuqa, donishmand ayol, sadoqatli yor yoki ramziy ma’no kasb etgan timsol sifatida tasvirlanadi. Bu obrazlar orqali shoir nafaqat estetik maqsadni, balki muayyan axloqiy-ijtimoiy g‘oyalarni ham ilgari suradi.

Orazin yopqoch, ko‘zumdin sochilur har lahza yosh,
Bo‘ylakim, paydo bo‘lur yulduz, nihon bo‘lg‘ach quyosh.
Ey Navoiy, agar yor ko‘z ochsa bir lahza,
Jahon bo‘ylab o‘t olov bo‘lib ketar har dam[3]*...*

Ayol (yor) obrazi - yuzini yopgan dilbar orqali tasvirlanadi: go‘zalligi quyoshdek kuchli, yopilsa yulduzlar (yosh) paydo bo‘ladi. Bu Shirinning jozibasi va Fitnaning aql-zakovatini ifodalaydi - bir nazar bilan olamni “olov”ga aylantiruvchi mustaqil ayol. G‘azal ayolni nafaqat go‘zal, balki jahonni o‘zgartiruvchi qudrat sifatida ko‘rsatadi (epik asarlardagi ayollarning kurashuvchi tabiati). Tahlilda badiiy san’atlar (tashbeh, mubolag‘a) orqali Navoiy ayolni inson kamolotining ramzi qiladi - jabr va najot birlashgan ideal timsol.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - Navoiy asarlarida yaratilgan ayol obrazlarini tizimli ravishda tahlil qilish, ularning badiiy-falsafiy mohiyatini ochib berish hamda

[1] Yusupova, D. (2013). O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri). Toshkent: Akademnashr.
[2] Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. IV tom. –Toshkent: Fan, 1960
[3] Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 3-jild. Xazoyin ul-maoniy: G‘aroyib us-sig‘ar. T.: “Fan”, 1988

(cc) BY

turli janrlardagi talqinlarini o‘zaro qiyoslashdan iborat. Tadqiqotda adabiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik va tarixiy yondashuvlardan foydalaniladi.

Asosiy qism

Navoiy g‘azallarida ayol obrazi, avvalo, ma’shuqa timsolida namoyon bo‘ladi. Biroq bu ma’shuqa oddiy dunyoviy go‘zallik timsoli emas. U ko‘pincha ilohiy go‘zallik, komillik va ma’naviy yuksaklikning ramziy ifodasidir. Shoir tasvirida yorning husni tashqi ko‘rinish bilangina chegaralanmaydi; uning nigohi, so‘zi, xulqi va va’dasiga sadoqati ham badiiy tasvir markaziga qo‘yiladi.

“Qaro ko‘zum”: Qaro ko‘zum, kelu mardumlug‘ emdi fan qilg‘il,
Ko‘zum qarosida mardum kibi vatan qilg‘il.
Yuzung guliga ko‘ngul ravzasin yasa gulshan,
Qading niholig‘a jon gulshanin chaman qilg‘il[4]*...*

Bu g‘azalda ayol obrazi - qaro ko‘zli dilbar (ma’shuqa) orqali tasvirlanadi. Ko‘z - “mardum” (qarachiq) ramzi bilan oshiqni o‘ziga “vatan” qilishga chaqiriladi. Ayol go‘zalligi gul va sarv (niholi) bilan qiyoslanadi - nozik, jozibali, lekin “it” (oshiq)ni jabr bilan bog‘laydi. Bu Shirin yoki Laylining sadoqatli, ammo mustaqil tabiatini aks ettiradi: oshiqni azobga solsa ham, uning go‘zalligi najot manbai. G‘azal ishqning ikki tomonini (baxt va jabr) chuqur ochib, Navoiyning insonparvarlik g‘oyasini - ayolni komil shaxs sifatida ulug‘lashini ko‘rsatadi. Mumtoz sharq lirikasida bu - ayolning qudrati va sadoqat talabi ramzi.

Navoiy ma’shuqani ko‘pincha quyosh, oy, gul, pari kabi tashbehlar orqali ulug‘laydi. Bu o‘xshatishlar ayolning nafaqat jismoniy go‘zalligini, balki ruhiy pokligini ham ifodalaydi. Ayrim g‘azallarda esa yor bevafo, jafokor sifatida tasvirlanib, oshiqning iztiroblari fonida ayol obrazi dramatik tus oladi. Shu tariqa ayol siymosi bir yoqlama emas, balki murakkab psixologik qatlamlarga ega holda gavdalanadi.

Ey sabo, holim borib sarvi xiromonimg‘a ayt,
Yig‘larimning shiddatin gulbargi xandonimg‘a ayt.
Buki aning ahd-u paymonig‘a men o‘lsam dag‘i,
Yaxshi fursat topsang, ul bad ahd-u paymonimg‘a ayt...
(Buki qilmisham jahon-u jonni aning sadqasi,
Yuz tuman jon-u jahondan yaxshi janonimg‘a ayt)[5]*.*

Ayol obrazi bu yerda sarvi xiromon (qaddi baland, nazokatli yuruvchi dilbar) sifatida beriladi - mustaqil, go‘zal, ammo “bad ahd” (va’dasiga vafo qilmaydigan). Sabo (shamol) orqali oshiq dardini yetkazadi. Bu Layli yoki Diloromning jamiyat bosimi ostidagi azobini va Fitnaning ziyrakligini eslatadi: ayol nozik (gulbargi xandon), lekin oshiqni “jahon-u jon” sadqasiga chaqiradi. G‘azal ayolni passiv emas,

[4] Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 3-jild. Xazoyin ul-maoniy: G‘aroyib us-sig‘ar. T.: “Fan”, 1988.
[5] Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 5-jild. Xazoyin ul-maoniy: Badoye’ ul-vasat. T.: “Fan”, 1990.

(cc) BY

balki oshiq hayotini boshqaruvchi qudrat sifatida ko‘rsatadi. Tahlilda ishqning falsafiy chuqurligi (tasavvufiy ramzlar) va Navoiyning ayolga hurmati ochiq ko‘rinadi - u jafokor bo‘lsa ham, ideal sadoqat ramzi.

“Xamsa” dostonlarida ayol obrazi

“Xamsa” tarkibidagi dostonlarda ayol obrazlari yanada keng va epik ko‘lamda tasvirlanadi. Masalan, “Farhod va Shirin” dostonidagi Shirin obrazi go‘zallik bilan bir qatorda aql-zakovat, qat’iyat va sadoqat timsoli sifatida talqin etiladi. Shirin shunchaki muhabbat obyekti emas, balki voqealar rivojiga faol ta’sir ko‘rsatuvchi qahramondir. U mustaqil qaror qabul qila oladigan, o‘z his-tuyg‘ularini himoya qila biladigan shaxs sifatida gavdalanadi[6].

Shuningdek, “Layli va Majnun” dostonida Layli obrazi sadoqat va sabr timsoli sifatida talqin qilinadi. Laylining ichki iztiroblari, ijtimoiy muhit bosimi ostida yashashi va muhabbatga sodiqligi orqali ayolning ruhiy olami chuqur ochib beriladi. Bu yerda ayol obrazi nafaqat muhabbat qahramoni, balki jamiyat va an’ana bilan kurashuvchi siymo sifatida namoyon bo‘ladi.

Navoiy didaktik va axloqiy asarlarida ham ayolga alohida e’tibor qaratadi. “Mahbub ul-qulub” asarida jamiyatdagi turli tabaqa vakillari qatorida ayollarning ham xulq-atvori, fazilat va nuqsonlari haqida fikr yuritiladi. Bu yerda ayol obrazi real hayotiy mezonlar asosida baholanadi. Shoir ayolning iffat, hayo, sadoqat kabi fazilatlarini ulug‘lar ekan, jamiyatdagi ma’naviy muhitni mustahkamlashda uning o‘rni muhim ekanini ta’kidlaydi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Navoiy ijodida ayol obrazi bir yoqlama emas. U: ideal ma’shuqa, sadoqatli yor, dono va qat’iyatli ayol, jamiyatning axloqiy tayanchi, ramziy-ma’naviy timsol, sifatida turli qirralarda namoyon bo‘ladi.

O‘rganilganlik darajasi

Navoiy ijodidagi ayol obrazi mavzusi o‘zbek va xorijiy adabiyotshunoslikda keng o‘rganilgan. O‘zbek olimlari orasida S.R. Rahmonova (2023) "Alisher Navoiy ijodida hukmdor ayol siymosi va ijtimoiy hayot" maqolasida Navoiyning "Tarixi mulki Ajam" va "Xamsa" asarlaridagi hukmdor ayollar obrazlarini tahlil qilgan. U ayolning ijtimoiy faolligini va davlat boshqaruvidagi rolini ta’kidlaydi. Shuningdek, G.Ashurova (2024) "Ayol shoiralar ijodida Alisher Navoiy obrazi tasvirlari" ishida ayol obrazlarining mustaqillik davri adabiyotiga ta’sirini ko‘rib chiqqan.

Xorijiy tadqiqotlarda esa "The image of a woman and her social position in Navoi’s poetry" (2025) maqolasida ayolning ijtimoiy mavqei va muhabbat masalasi tahlil etilgan. R.Baratova (2025) "O‘zbek adabiyotida ayollarning ro‘li" ishida Navoiy ayol obrazlarini qadimiy va zamonaviy adabiyot bilan taqqoslagan. Tarjimalar bo‘yicha K.Baxodirovna (2023) "History of translation of works of Alisher Navoi into

[6] Kholikova, N. (2020). Poetic features of Uzbek poetry of the national awakening period. Theoretical & Applied Science, (4), 615–623.

(cc) BY

foreign languages" maqolasida asarlarning Yevropa tillariga tarjimalari haqida gapirgan. Umuman, mavzu o‘rganilgan bo‘lsa-da, tarjimalardagi ayol obrazlarining o‘zgarishi masalasi chuqurroq tadqiqot talab qiladi.

Tahlil va natijalar

Alisher Navoiy ijodida ayol obrazi ko‘p qirrali: muhabbat timsoli, hukmdor ayol, ona va ma’naviy poklik ramzi sifatida tasvirlanadi. Bu yerda asosiy asarlaridan misollar orqali tahlil qilinadi.

1. Muhabbat va pokiza sevgi timsoli: "Farhod va Shirin" dostonida Shirin obrazi eng mukammal ayol timsoli. Shirin nafaqat go‘zal, balki sadoqatli va chinakam muhabbat ramzi. Misol: Shirinning Farhodga bo‘lgan sevgisi ilohiy ishqdagi vasvasa va sinov sifatida talqin etiladi. Nizomiy va Dehlaviydan farqli o‘laroq, Alisher Navoiy Shirinni ma’naviy kamolot timsoli qilgan. Bu obraz ayolni passiv emas, faol muhabbat subyekti sifatida ko‘rsatadi.

2. Hukmdor va aqlli ayol siymolari: "Saddi Iskandariy"da Mehinbonu (Mehribonu) - donishmand hukmdor ayol. U davlat boshqarishda adolatli va siyosiy donolik egasi. Masalan, Mehinbonuning Iskandarga bergan maslahatlari ayolning aql-idrokini ta’kidlaydi. Shuningdek, "Tarixi mulki Ajam"da Xumoy, Turondo‘xt va Ozarmdo‘xt kabi obrazlar yurt ravnaqi uchun kurashgan ayollar sifatida tasvirlangan. Alisher Navoiy musulmon Sharqida ayollarning yetakchilik qobiliyatiga ishonchini ifodalagan, bu gender tengligi masalasiga yaqin.

3. Ona va ma’naviy poklik timsoli: “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasida Halima ona, Alanquva va Xadichabegim obrazlari sabr-toqat va fidoyilik ramzi. Masalan, Iskandarning onasi “Saddi Iskandariy”da vatan va mehr ramzi sifatida ko‘rsatilgan. Ona obrazi abadiy hayot va ma’naviy yuksaklikni ifodalaydi.

4. Umumiy falsafiy talqin: Ayol “dunyo” timsoli sifatida go‘zallik va sinov ramzi, lekin chinakam pok ayol - haqiqiy ma’rifat yo‘li.

Xulosa

Alisher Navoiy ijodida ayol obrazi gumanistik ruhda talqin etilgan bo‘lib, u ayolni jamiyatning faol ishtirokchisi sifatida ko‘rsatadi. Misollar orqali ko‘rinib turibdiki, Shirin, Mehinbonu va ona obrazlari orqali shoir gender tengligi va ma’naviy yuksaklik g‘oyalarini ilgari surgan. Navoiy g‘azallarida ayol obrazi Xamsadagi epik qahramonlar (Shirin, Layli va b.) ning lirik ifodasi: go‘zal, aqlli, mustaqil, sadoqatli, ammo jafokor. Bu obrazlar o‘zbek adabiyotida ayolni komil inson darajasiga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupova, D. (2013). O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri). Toshkent: Akademnashr.

2. Kholikova, N. (2020). Poetic features of Uzbek poetry of the national awakening period. Theoretical & Applied Science, (4), 615-623.

(cc) BY

3. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. IV tom. -Toshkent: Fan, 1960

4. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 3-jild. Xazoyin ul-maoniy: G‘aroyib us-sig‘ar. T.: “Fan”, 1988

5. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 3-jild. Xazoyin ul-maoniy: G‘aroyib us-sig‘ar. T.: “Fan”, 1988.

6. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 5-jild. Xazoyin ul-maoniy: Badoye’ ul-vasat. T.: “Fan”, 1990.

(cc) BY